

Розділ II

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК: 377.112.4+37.011

А. М. Ананьєв, Ю. С. Потехіна

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ (НА ЕТАПІ ВХОДЖЕННЯ У ПРОФЕСІЮ)

На сьогоднішній день немає чіткого визначення поняття «педагогічна майстерність». Оскільки більшість фахівців визначають ПМ як мистецтво професійної діяльності, тому ми визначили ПМ - як високий рівень педагогічної діяльності. Хоча не існує єдиного формулювання поняття ПМ, проте існує кілька підходів щодо його концептуалізації, які умовно можна позначити як особистісний, компетентнісний та інтегративний. Представники особистісного підходу вважають, що ПМ є певною характерною властивістю особистості, компетентнісного - що це знання, вміння, навички та рівень здійснення професійної діяльності; інтегративного - у визначенні ПМ об'єднують обидва попередні підходи. У нашій статті ми проаналізували наукову літературу щодо даної проблеми. Визначилися зі структурою ПМ та основними компонентами. Загальним для всіх розглянутих нами структур є наявність таких компонентів, як особистісні якості педагога, професійні знання та педагогічна техніка. На основі цих компонентів визначають декілька рівнів оволодіння ПМ: допрофесійний, елементарний, базовий, досконалий і творчий.

Ключові слова: ПМ, гуманістична спрямованість, професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

У сучасних умовах розбудови держави, національної школи суспільство не влаштовує існуючий рівень готовності випускників педагогічних навчальних закладів до професійної діяльності. Демократичні процеси в країні вимагають використання нових методів підготовки вчителя, покликаною втілювати в життя основи якісних змін вітчизняної системи освіти. Перед педагогічною системою нашої країни особливо гостро постала проблема вдосконалення роботи педагогічних університетів з підготовки майбутніх педагогів з високим рівнем професіоналізму, творчої активності, які відповідально ставилися б до результатів свого навчання та підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Духовний, економічний та науково-технічний розвиток української держави зумовлює підвищені вимоги до якості педагогічних послуг та компетентності сучасного педагога, який здатен генерувати та впроваджувати новітні освітні ідеї, оскільки роль вчителя, його ключова позиція в процесі виховання молодого покоління нашого суспільства зумовлює становлення громадянина як особистості, що спричиняє, у свою чергу, зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу всієї нації [1].

Для того щоб працювати успішно, на думку І. А. Зязюна, кожен вчитель повинен володіти педагогічною майстерністю, оскільки тільки майстерність може забезпечити ефективні результати праці педагога [6]. На думку вітчизняних дослідників, рівень педагогічної майстерності (далі – ПМ) викладача визначає рівень теоретичних знань та вмінь кожного учня [1; 6].

Треба також зазначити, що ПМ не є однаковою і загально розвиненою властивістю (стандартом) для всіх викладачів, та, очевидно, що ступінь її розвитку

визначається низкою чинників: досвідом роботи, якістю вдосконалення, характеристикою праці та рівнем професійного стресу, вектором спрямованості особистості педагога, рівнем його креативності тощо [7]. Чинників достатньо багато, а сам термін професійна майстерність своїм семантичним навантаженням перетинає декілька предметних областей наукового пізнання: педагогіку, загальну психологію, методологію та психологію праці.

Саме факти термінологічної інтерференції та семантичної багатозначності, які ускладнюють вивчення феномену ПМ, а, особливо, її розвиток та становлення у процесі професіоналізації фахівця-педагога складають певну проблемну ситуацію, розв'язання якої є метою статті. Її об'єктом є явище (феномен) професійної майстерності педагогічного працівника, предметом – структура ПМ. Основним методом досягнення мети статті є аналіз наукової літератури заснований на описовому методі, традиційно початковим пунктом розгортання якого є формування первинного предмету опису – певних ознак, параметрів і характеристик об'єкту, що виокремлюються в якості значущих, істотних та таких, що становлять основний аналітичний фокус спостереження і опису. Власне, операції, здійснювані у межах цієї процедури носять переважно аналітичний характер та забезпечують результативність вживання описового методу.

Визначимося із термінологією поняття ПМ. Треба зазначити, що наразі вже існує декілька загальновідомих визначень ПМ. У "Сучасному словнику з педагогіки" ПМ тлумачиться як ступінь оволодіння окремими видами діяльності, що постійно вдосконалюється [12]. Так, на думку Н. В. Кузьміної та М. В. Кухарева, це – "найвищий рівень педагогічної діяльності, який вияв-

ляється в тому, що за відведений час педагог досягає оптимальних наслідків" [4]. На думку М. М. Тарасевича, ПМ – це "комплекс властивостей особистості вчителя, необхідних для високого рівня професійної діяльності". Дослідниця Л. А. Байкова вважає, що "ПМ – це вищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється у творчості вчителя, в постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання розвитку дитини".

Оскільки більшість фахівців визначають ПМ як мистецтво професійної діяльності, ми у якості *робочого визначення ПМ* приймаємо наступне: ПМ – це високий рівень педагогічної діяльності.

На сьогодні не існує єдиного формулювання поняття ПМ, проте існує кілька підходів щодо його концептуалізації, які умовно можна позначити як *особистісний, компетентнісний та інтегративний*. Представники особистісного підходу вважають, що ПМ є певною характерною властивістю особистості, компетентнісного – що це знання, вміння, навички та рівень здійснення професійної діяльності; інтегративного – у визначенні ПМ об'єднують обидва попередні підходи.

Отже, оскільки основний методологічний шлях за умов використання описового методу проходить через збір, каталогізацію матеріалу (систематизацію, типологізацію або розподіл за категоріями), дослідження його складу, структури, генетичних характеристик можуть відкрити найбільш загальні стосунки поміж ними. А вивчення атрибутів певного феномену, предметно заданих якостей, розподіл і поляризація даних по типах або категоріях реалізується переважно в синтетичному ключі. Відтак, перейдемо до аналітичної частини нашого огляду та розглянемо структуру – компоненти ПМ, розташовані на певних рівнях та зв'язки поміж ними.

На думку Н. В. Кузьміної, будь-яка педагогічна система має досить просту структуру. Вона розводить поняття структурних та функціональних компонентів: "Структурні компоненти – це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких власне, утворює ці системи, по-перше, і відрізняє від всіх інших систем – по-друге". До них належать цілі, навчальна інформація, засоби педагогічної комунікації, педагога і вченні [8].

Так, О. І. Щербаков розуміє педагогічну майстерність як синтетичну сполуку: наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва й особистих якостей педагога [12].

Отже, існує декілька класифікацій (критеріїв визначення) ПМ, які фактично позначають атрибутивні зрізи феномену ПМ, зокрема:

- за спрямованістю – критерій доцільності;
- за результатами – критерій ефективності;
- за характером спілкування – критерій гуманності, демократичності і діалогічності;
- у виборі змісту і засобів – критерій оптимальності;
- за змістом діяльності – критерій творчості та оригінальності;
- за характером діяльності – критерій науковості.

Саме ці зрізи допоможуть нам виокремити власне феномен ПМ, тобто скласти феноменологічний опис явища майстерності педагогічного фахівця у його пре-

дметній даності. Феноменологічний опис експлікує структуру – компоненти цілого та зв'язки поміж ними, характеристики компонентів та того або іншого переживання, пов'язаного з деяким предметом, ситуацією, подією або якимсь аспектом життєдіяльності людини.

Ягупов В. В. виокремлює наступні складові ПМ:

1. Гуманістичну спрямованість діяльності педагога. Гуманістична спрямованість особистості – найголовніша характеристика майстерності педагога, що будується на основі ціннісних орієнтацій: на себе (самоутвердження); на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для педагога – виховні ідеали, виховні заходи та методика їх здійснення); на вихованця (допомогти йому адаптуватися до соціального середовища, знайти смисл у житті); на мету педагогічної діяльності (сприяти самоактуалізуванню у професійній діяльності та громадському житті).

2. Професійну компетентність. Професійна компетентність є підвалиною педагогічної майстерності. Зміст цього компонента становлять глибокі професійні знання, навички та вміння, професіоналізм у галузі психології та педагогіки, досконала методика здійснення навчально-виховних заходів.

3. Педагогічні здібності. Здібність до педагогічної діяльності – дуже важливий елемент у структурі педагогічної майстерності. Провідними здібностями вважаються чутливість до людини і до особистості, комунікативність, перцептивність, динамічність, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування і креативність.

4. Педагогічну техніку. Це конкретний інструментарій, навички та вміння організації та проведення різноманітних навчально-виховних заходів. За відсутності або недостатнього її розвитку інші елементи педагогічної майстерності залишаються нереалізованими.

Фахівці виокремлюють наступні особистісні властивості педагога, які асоціюються з ПМ: високі моральні цінності, відповідальність, сумлінність, працьовитість, справедливість, любов до дітей; специфічні здібності особистості, зокрема, терпіння, витримка, наполегливість, оптимізм, гуманістична спрямованість, почуття гумору.

Окрім того, професійна частка ПМ складається з професійно орієнтованої (тобто педагогічної) спрямованості особистості та певних професійних знань (зокрема, методична та наукова підготовка), а також професійні уміння та навички, які стосуються розв'язування специфічних педагогічних завдань).

Треба зазначити, що професійна педагогічна техніка визначається сукупністю умінь, навичок, прийомів, що дозволяють управляти процесом виховання. Йдеться зазвичай про ауто- та гетерорегуляцію емоційних станів, управління емоціями, настроєм; соціально-перцептивні здібності (ті, що дозволяють розуміти суб'єкта педагогічного впливу на основі чуттєвого сприйняття); особливості уваги та уваги; техніки мовлення; інтерперсональна комунікація.

Структура ПМ, що запропонована Л. К. Гребенкіною, орієнтована на компетентність фахівця, основними її компонентами є висока загальна культура, гуманістична спрямованість, професійні знання та вміння, творчість і педагогічні здібності. ПМ, на думку автора, пов'язана з особистістю педагога, з

комплексом якостей, які сприяють забезпеченню високого рівня самоорганізації професійної діяльності. Набір якостей вчителя – професіонала, що допомагає йому забезпечувати навчально-виховний процес на високому творчому рівні, досить великий. Найважливішими з них є громадянська позиція і патріотизм, гуманізм та інтелігентність, висока духовна культура, відповідальність та працьовитість.

Перший компонент ПМ – загальна культура педагога, своєрідний механізм, на основі якого розвиваються професійно значущі якості педагога. Загальна культура особистості – це гармонія культури знання, творчої дії, почуттів і спілкування. За своєю структурою культура особистості складається з двох рівнів: внутрішнього і зовнішнього. Внутрішня культура – сукупність духовних цінностей людини: його почуттів, знань, моральних принципів і поглядів, уявлень про честь, почутті власної гідності і самоповаги. Зовнішня культура – це спосіб прояву духовного світу людини у спілкуванні, поведінці, зовнішньому вигляді. Одним із складових елементів загальної культури людини є професійна культура особистості, у нашому випадку – педагогічна. Ознаками педагогічної культури вчителя є інтелігентність, розвинений інтелект, стійка педагогічна спрямованість інтересів і потреб, гармонія розумового, морального і фізичного розвитку, гуманізм, товарицькість і педагогічний такт, широкий кругозір, здатність до творчості та педагогічна майстерність. У професійній діяльності педагог спирається на потенційні можливості своєї особистості, а вдосконалення загальної культури дозволяє йому розвивати творчість і педагогічну майстерність.

Наступним компонентом ПМ є гуманістична спрямованість особистості педагога – це його інтереси, цінності, ідеали. Кожен вчитель повинен стати гуманістом, визнавати людину як найвищу цінність на землі, а, отже, у своїй педагогічній діяльності усвідомлювати значимість особистості кожної дитини, будувати взає-

мини з дітьми на основі любові та поваги. Прояви гуманістичного стилю, стосунки вчителя і учнів дослідники розглядають як показник професійної майстерності педагога.

Найважливішою частиною педагогічної майстерності є професійні знання та вміння. Це філософські, психолого-педагогічні, соціальні, спеціальні та додаткові знання. Професійні знання вчителя формуються на всіх рівнях (методологічному, інформаційно-змістовному, методичному, технологічному, творчому) і стають базою педагогічної свідомості і мислення, а психолого-педагогічна ерудиція – необхідною передумовою успішної роботи вчителя [3].

Велика роль професійних здібностей вчителя в його успішній діяльності.

Здібності педагогічні ми розглядаємо як "сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які сприяють успішності педагогічної діяльності: комунікативність, перцептивні та організаторські здібності, динамізм особистості, емоційна стійкість, оптимістичне прогнозування, креативність, емпатію тощо" [2, с. 135].

ПМ, насамперед, пов'язана з особистістю педагога, з комплексом якостей, які сприяють забезпеченню високого рівня самоорганізації професійної діяльності. Набір якостей вчителя – професіонала, що допомагає йому забезпечувати навчально-виховний процес на високому творчому рівні, досить великий. Найважливішим з них є громадянськість і патріотизм, гуманізм і інтелігентність, висока духовна культура і відповідальність, працьовитість і працездатність.

Всі ці елементи пов'язані між собою та мають здатність до саморозвитку, та, хоча майстерність у своїй творчій діяльності глибоко індивідуальна, підбиваючи підсумки аналізу структури ПМ, можна узагальнити деякі *облігатні компоненти ПМ*, а саме особистісний (особистісні якості педагога) та професійний (професійні знання та техніки) (див. рис. 1).

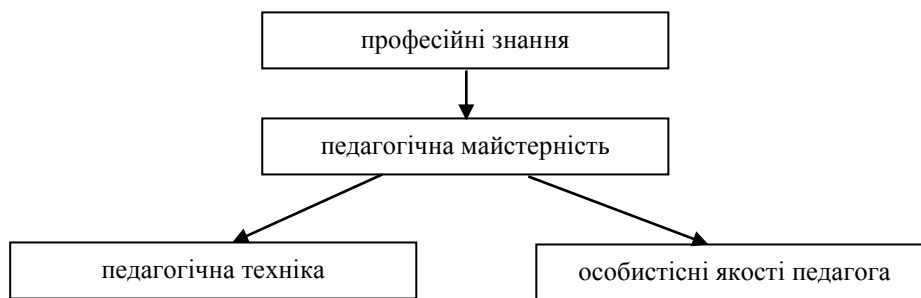

Рис. 1. Компоненти педагогічної майстерності

Треба зазначити, що структура будь-якого феномену (явища) містить, окрім компонентів, ще й рівні, на яких ці компоненти розташовані. Залежно від результатів праці педагога, фахівці виокремлюють наступні чотири рівня ПМ:

- 1) репродуктивний (педагог вмiє переказати іншим те, що знає сам, і так, як знає сам);
- 2) адаптивний (педагог вмiє не тільки передати інформацію, а й трансформувати її стосовно особливостей об'єкта, з яким має справу);
- 3) локально-моделюючий (педагог вмiє не тільки передавати і трансформувати інформацію, а й моделю-

вати систему знань з окремих питань);

- 3) системно-моделюючий (педагог вмiє моделювати систему діяльності, яка формує систему знань по своєму предмету).

Майстерність завжди розкривається в діяльності, при цьому діяльності ефективній. Формування майстерності – найважливіше завдання у різних видах людської діяльності. Однак, воно може вирішуватися лише на такій стадії розвитку класифікації, коли основні знання, уміння та навички, потрібні для певної професії, вже сформовано [12]. Відповідно до цих критеріїв визначаються кілька рівнів оволодіння ПМ – тобто

становлення або *циклу життя ПМ* (див. рис. 2):

- допрофесійний рівень входження у професію – людина спрямована на здобуття педагогічної освіти (профорієнтація під час здобуття загальної середньої освіти); період здобуття базової педагогічної освіти;
- елементарний рівень – педагог володіє лише окремими елементами професійної діяльності;
- базовий рівень – педагог володіє основами педагогічної майстерності (цей рівень мають випускники

вищих навчальних закладів);

- досконалий рівень – характеризується чіткою спрямованістю дій педагога, їх високою якістю;
- творчий рівень – характеризується ініціативністю, творчістю у професійній діяльності. Педагог самостійно конструє оригінальні, педагогічно доцільні прийоми й способи взаємодії. Причому його діяльність базується на результатах рефлексивного аналізу. формується високий рівень ПМ.

Рис. 2. Рівні оволодіння педагогічної майстерності.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи наш огляд, можна сказати, що сутність ПМ полягає у набуті під час професіоналізації якостей особистості самого педагога, які, власне, забезпечують його успішність. ПМ – це високий рівень педагогічної діяльності.

В опрацьованій літературі ми знайшли декілька варіантів структури ПМ. На наш погляд загальними рисами для них є: особистісні якості педагога, професійні знання та педагогічна техніка. Визначають декілька рівнів оволодіння ПМ: допрофесійний, елементарний, базовий, досконалий і творчий.

Підсумовуючи огляд літератури, ПМ можна ви-

значити як індивідуальне поєднання властивостей особистості, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі; реалізованих у професійно важливих якостях фахівця здібностей особистості та набуті під час професіоналізації відповідні педагогічні компетенції.

Процес навчання в університеті є базою для формування педагогічної майстерності майбутніх вчителів. Саме в цей період майбутній педагог знаходиться на першому рівні оволодіння ПМ та набуває професійних знань, необхідних для успішної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голік О. Б. Педагогічна майстерність як складова професійного розвитку майбутнього вчителя [електронний ресурс] / О. Б. Голік / Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/172/84>.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Гребенкіна Л. К. Педагогическое мастерство и педагогические технологии: [учеб. пособ. для пед. вузов] / Сост. Л. К. Гребенкіна и др. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 250 с.
4. Елканов С. Б. Профессиональное самовоспитание учителя / С. Б. Елканов. – М., 1986.
5. Занина Л. В. Основы педагогического мастерства / Л. В. Занина, Н. П. Меньшикова. – Ростов на Дону: Феникс, 2003. – 288 с.
6. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн. – К.: Вища школа, 2006. – 606 с.

7. Кузьмінський А. І. Педагогіка: [хрестоматія] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.
8. Кузьміна Н. В. Методы системного педагогического исследования: [учеб. пособ.] / Н. В. Кузьміна. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – С. 15.
9. Неудахіна Н. А. Основы педагогического мастерства: [учеб. пособ.] / Н. А. Неудахіна. – Барнаул: Изд-во АГАУ, 2009. – 209 с.
10. Педагогическая энциклопедия: В 4 т. – М., 1965 – Т. 2. – 1965. – 739 с.
11. Примерная программа учебной дисциплины "Основы педагогического мастерства". – М.: Издат. отдел ИПР СПО, 2002.
12. Рапацевич Е. С. Современный словарь по педагогике / Е. С. Рапацевич. – М.: Современное слово, 2001. – 928 с.

REFERENCES

1. Holik, O. B. *Pedahohichna maisternist yak skladova profesiinoho rozvytku maibutnoho vchytelia [Pedagogical mastery as a component of professional development of a future teacher]*. Retrieved from <http://vuzlib.com/content/view/172/84> [in Ukrainian].

2. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Grebenkina, L. K. (2000). *Pedagogicheskoye masterstvo i pedagogicheskiye tekhnologii [Pedagogical*

mastery and technologies]. Moscow: Pedagogicheskoye obshchestvo Rossii [in Russian].

4. Yelkanov, S. B. (1986). *Professionalnoye samovospitaniye uchitelya [Professional self-education of a teacher]*. Moscow [in Russian].

5. Zanina, L. V. (2003). *Osnovy pedagogicheskogo masterstva [Fundamentals of pedagogical mastery]*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].

6. Ziaziun, I. A. (2006). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical mastery]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

7. Kuzminskiy, A. I., & Omelianenko, V. L. (2006). *Pedahohika: Khrestomatiia [Pedagogics: Chrestomathy]*. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].

8. Kuzmina, N. V. (1980). *Metody sistemnogo*

pedagogicheskogo issledovaniya [Methods of system pedagogical research]. Leningrad: LGU [in Russian].

9. Neudakhina, N. A. (2009). *Osnovy pedagogicheskogo masterstva [Fundamentals of pedagogical mastery]*. Barnaul: AGAU [in Russian].

10. *Pedagogicheskaya entsiklopediya v 4 tomakh [Pedagogical encyclopedia in 4 volumes]*. (1965). Moscow [in Russian].

11. *Primernaya programma uchebnoy distsipliny "Osnovy pedagogicheskogo masterstva" [The programme of educational discipline "Fundamentals of pedagogical mastery"]*. (2002). Moscow: IPR SPO [in Russian].

12. Rapatsevich, Ye. S. (2001). *Sovremennyy slovar po pedagogike [Modern pedagogical dictionary]*. Moscow: Sovremennoye slovo [in Russian].

A. M. Ананьев, Ю. С. Потехина

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА (НА ЭТАПЕ ВСТУПЛЕНИЯ В ПРОФЕССИЮ)

На сегодняшний день нет четкого определения понятия "педагогическое мастерство". Большинство специалистов определяют ПМ как искусство профессиональной деятельности, поэтому мы определили ПМ как высокий уровень педагогической деятельности. Хотя не существует единой формулировки понятия ПМ, существует несколько подходов к его концептуализации, которые условно можно обозначить как личностный, компетентностный и интегративный. Представители личностного подхода считают, что ПМ является определенной характерной особенностью личности, компетентностного – что это знания, умения, навыки и уровень осуществления профессиональной деятельности; интегративного – в определении ПМ объединяются оба предыдущих подхода. В нашей статье мы проанализировали научную литературу по данной проблеме. Определились со структурой ПМ и основными компонентами. Общим для всех рассмотренных нами структур является наличие таких компонентов, как: личностные качества педагога, профессиональные знания и педагогическая техника. На основе этих компонентов выделяются несколько уровней овладения ПМ: профессиональный, элементарный, базовый, совершенный и творческий.

Ключевые слова: ПМ, гуманистическая направленность, профессиональная компетентность, педагогические способности, педагогическая техника

A. M. Ananiev, Yu. S. Potiekhina

PHENOMENOLOGY OF PEDAGOGICAL MASTERY (ON THE STAGE OF ENTRY INTO THE PROFESSION)

There is no clear determination of the concept of "pedagogical mastery" (PM) nowadays. Most specialists determine PM as an art of professional activity, that is why we defined PM as a high level of pedagogical activity. Although there is not only formulation of PM concept, however there are a few approaches in relation to its conceptualization which figuratively can be designated as personality, competence and integrative. The representatives of personality approach consider that PM is a certain characteristic property of personality, so the competence one contains knowledge, abilities, skills and level of professional activity realization; the integrative one is considered in determination of the PM uniting both previous approaches. In our research scientific literature on this issue were analyzed. We determined the structure of the PM and its basic components. General for all structures considered by us is the presence of such components as personality qualities of a teacher, professional knowledge and pedagogical technique. Its successful activity plays an important role in teacher's professional capabilities. Pedagogical capabilities are considered as "the totality of individual and psychological features of a personality which contribute to success of pedagogical activity, such as: communicativeness, perceptual and organizational capabilities, dynamism of a personality, emotional stability, optimistic prognostication, creativity, empathy etc". Mastery is always opened up in effective activity. The formation of mastery is a major task in different types of human activity. However it can be performed only on such stage of classification development when basic knowledge, abilities and skills necessary for a certain profession have been already formed. In accordance with these criteria a few levels of PM formation are determined (the so-called PM cycle of life): preprofessional, elementary, basic, perfect and creative. Thus, it can be concluded that basic knowledge and abilities are obtained in the process of studies at higher educational institutions, at the same time the high level of PM is formed.

Keywords: the PM, humanistic orientation, professional competence, pedagogical capabilities, pedagogical technique.

Подано до редакції 07.07.14